

בין לבין

רחל שקלובסקי: בין שעבוד לחרות;
קובץ מסות פילוסופיות: הרצאת ירון גולן;

201 עמ'; 1989

ספרה של רחל שקלובסקי, אף שהוא אוסף מאמרי ביקורת שפירסמה בזמנים שונים במוספים הספרותיים בעתונות, מכון הרבה מעבר לכך. יעיד עליו שמו ("בין שעבוד לחרות") ותעיד עליו כותרת המשנה שלו ("קובץ מסות פילוסופיות"). בעמדה לגד המטרה המחברת עצמה בפתח דבר: "עמדה לגד המטרה ליצור ספר הגות שיבטא את רעוטי והשקפת עולמי וכן את אידאל החיים ואידאל הכתיבה שלי. בהשקפת עולמי אני ספקנית ורציונליסטית... רק דרך זו מבטיחה חיים תבוניים ואוטונומיים וחרירה מתמדת אל אידאל התוכמה."

ובאמת מבחינה זו הספר הוא מכלול שלם ולא אוסף מקרי. יש חוט מקשר העובר בין מאמרי הביקורת על נושאי ספרות וחוט מקשר נוסף בינם לבין הביקורת על נושאי עיון, במעק שתי תוצר ארוג היטב. כך למשל הרשימה על פטר הנדקה, במאמרים על ספרות מתורגמת, על השורות על ידה עם הרשימה על ר.ד. לאינג, במאמרים על דברי עיון. הנושא המשותף הנידון בשתי הרשימות הללו הוא "השפר והמשוגע". לאינג מערער על קריטריון השפיות כמבחן של התאמה בין שני בני אדם, וקובע כי דווקא "הנורמלי", על פי ההסקמה בחברה המודרנית, הוא המנוכר מההות האדם. על גיבורו של הנדקה, יוזף בלוך, אומרת שקלובסקי, כי המשבר הפסיכויטי בו הוא נתון, מקורו באינכותו ובאיכוחלו להמשיך ולשאת את השגרה, את עליבות החיים ואת היותו אדם רגיל. עיקר ענייני של המספר איננו נתון לעלילה החיצונית, כראם לעולמו הפנימי של בלוך, לקשר המיוחד והמחור בינו לבין סביבתו "ולתפיסת המציאות המשוגעת שלו" (עמ' 13). שקלובסקי ערה במיוחד בכתיבתה לשאלות קיומיות מן זה: "השעבוד החמור והמדיק מכל הוא השעבוד להשקפת-עולם כלשהי, שבה מחזיק האדם, באופן בלתי-רמדיע והשחרור הממשי והחשוב מכל הוא השחרור מבבליה של השקפת עולם מוטעית. זהו השעבוד המרכזי של בלוך זה השחרור המחכה לו" (עמ' 14). קביעה זו משלבת, בפיסקה אחת, את כותרת הספר, את הביקורת הספרותית, בהקשר המידי של יצירת הנדקה, ואת ה"אני מאמין" של המחברת בפתח דבר.

הסקרנות, או הרגישות של שקלובסקי, לגבי נושאי החיים המיטגים ביצירות שהיא סוקרת, הוא אישי ביותר, עד שלעיתים יש לקרוא תחושה כי היא מבקשת למצוא בהם סוג של "גאולה" או מעין "תשובה" לשאלות החיים הפרטיות והכלליות שלה עצמה. ואין היא מסתירה זאת כלל, הנפקת הוא — על ספרו של פרימו לוי ("ההפוגה") היא כותבת בנימה ונדודית כזאת: "אחת התופעות האנושיות המצליחות להפתיע אותי שוב ושוב מחדש, בכל פעם שאני רואה איש או אישה, שמספר מקצוע על זרועם, היא התנהגותם התקינה הנורמלית" (עמ' 24).

דין כזה, אם כי מרוחק ואקדמי יותר, הוא גם הנושא המרכזי ברשימות על ספריהם של מאדאם דה לפייט, דאן בלוך מישל וקנטוס המסוק. הנושא שמפתחת כאן שקלובסקי, הוא שאלת "העונג והסבל". גם כאן הצגת הנושא הוא אישי: "אני עצמי נוטה לחלל את האנושות ולשני יוטרים אנושיים בסיסים — אלה השואפים להשיג יותר מכל עונג, ולו גם במחיר הכאב; ואלה השואפים בראש וראשונה להתחמק מכאב, ולו גם במחיר היתער על העונג" (עמ' 30) וזג ניגודים פרוכסלי זה, שאפשר לכנותו אף אנטינומי, הוא רק אחד מתוך שורה של זוגות דומים, בגון חיי הרגש והשכל, העולם הנשי והגברי האינטלקטואל והחברה ואף האמנות המציאות, בהם דנה המחברת ברשימות אלה.

רחל שקלובסקי

בין שעבוד לחרות

קובץ מסות פילוסופיות

כקורא בספרה של שקלובסקי, משכו את חשומת לבי לא רק העיניים הישירים ביצירות עצמן, אלא דווקא השתקפויותיהם בנפשה שלה. היא לא רק מבהירה את הסיפורים, אלא גם מתלבטת עמם, כאילו היא תודה איזו מסקנה עליה להפיק מהם לגבי עצמה. בשני הקטבים של הקשת, המיטגים בארבעת הסיפורים הללו ניצבים מהדרגים, הנסיכה דה קליו של מאדאם דה לפייט, ומאריך-גיסא דמותו של גלן בסיפור "פאן" של המסוק. הרמות הראשונה מייצגת את טיפוס האדם המונע על-ידי עקרון הברחה מן הסבל, שבהתייחסותו לחיים "שלטת השליטה", ושכל שאיפתו היא לחמוק מכאב וצער. זו התנהגות המוכתבת על-ידי חשש ופחד, כאשר הצו העליון, הוא "ישוב הדעת". בקוטב השני מגלמת דמותו של גלן את הטיפוס השואף, בכל מחיר, לעונג, לחיים אינטנסיביים על גבול הסכנה, כאשר היצירות האפלה ערופה בעיני על "ישוב הדעת התורבותי". בסוף הדין בנושא מסכמת שקלובסקי את מסקנתה האישית: "איני מסכימה עם השקפת העולם הפסימית של מאדאם דה לפייט, שבגללה היא רואה את האושר בשלווה וכמנוחה, ומשכחת את האדישות כריספחציה הרצויה בעיני העולם. אולם נדמה לי שראוי להעדיף את אידאל החיים לאור התבונה, שעמד לגד עיני גיבורה זו, על פני אידאל החיים לאור היצור של המסוק, וכי אפשר להעדיף את התבונה כלי להגיע למסקנות הפסימיות הקיצוניות של מאדאם דה לפייט" (עמ' 51). ועוד נשוב לדברים אלה בסיכום דברינו על הספר.

את הכושר האנליטי-רציונליסטי בו ניחנה, מיטיבה שקלובסקי להפעיל גם במאמרים על דברי עיון בחלקו השני של הספר. במיוחד בולט הדבר בארבעת המאמרים העוסקים בתפיסת היהדות של ישעיהו לייבוויץ' (ואסא כשר). מכל מה שקראתי בנושא (ואני מכיר חלק גדול מחיבוריו של לייבוויץ' ומן המאמרים עליו) דומה בעיני כי שקלובסקי הצליחה, יותר מאחרים, לחשוף את נקודת התורפה, כלומר את הסתירה הפנימית, בשיטה הלייבוויציאנית. יקצר המצע מלפרט כאן באריכות את כל הוויכוח הזה. די אם נציין כי שקלובסקי מראה, באופן ברור למדי, כיצד מצד אחד מרוקן לייבוויץ' את הדת מכל תוכן אמיתי תיאולוגי וכיצד, מצד שני, הוא מרוקן אותה גם מכל משמעות דתית, ע"י הפיכתה לדת "המוגדרת בגדור המוסר האנושי" (עמ' 94). שקלובסקי עושה זאת ע"י ניתוח, באחזק חד, של מושג היסוד, בשיטת לייבוויץ', המושג של "המלחמה בכל עבודה וזה".

שקלובסקי מראה כי המטרה הפנימית של ההלכה, כפי שקובע לייבוויץ', דהיינו "המלחמה בכל עבודה וזה", משמעותה בעצם, בניגוד לאמתת אברהם, היא מלחמה למען החירות, שהיא, כאמור, תכלית הניתנת להגדרה בגדרי המוסר האנושי. אין ספק שלייבוויץ' לא יסכים לפירוש כזה של דבריו, אבל ספק הוא בעיני אם יוכל להימלט ממנו. כך או כך, התוצאה המתקבלת לדברי שקלובסקי, בסופו של דבר, הוא מעין יצור כלאים של "דת רציונליסטית", או "רציונליזם דתי". ומכאן היא גחרת את דינה באופן הבא: "בעוד שהרציונאליזם ותפיסת היהדות הלייבוויציאנית מסתכנים כסתירה עצמית דומה, שכן שתי התפיסות דורשות שלא לעבוד שום דבר בעולם (כולל אותן עצמן — ע.ל.) ולכן

קבלתן מחייבת את רחייתן, הרי בשעה שהרציונאליסט מתמודד עם בעיית השיעבוד הבלתי-נמנעת ע"י הגבלת תוכן שיעבודו למינימום ההכרחי, מקבל לייבוויץ' בתפץ לב, גם את השיעבוד למסורת היהודית. לכן אף שהרציונאליזם היהדות עשויים להילתם בשיעבוד באותה מידה של הצלחה — עדיף הרציונאליזם על היהדות מבחינת אידאל החרות" (עמ' 102). כותנתה של שקלובסקי היא כי הרציונאליזם משתעבר לפחות דברים (אולי למתוד החשיבה הרציונאליסטית כלבד) ולכן מידת החרות שבו (אליה שואף גם לייבוויץ') גדולה יותר. הכלל הנקוט בדיה כאן הוא כלל ההגדרה המדעית אשר אסור לה להרבות בתנאים מעבר להכרח (המינימאלי) הדרוש. מבין שתי הגדרות עדיפה זו המגדירה יותר על-ידי פחות, על זולתה הנזקקת ליותר גדרים. אולם השאלה אינה, כמוכן, פורמלית צורנית, אלא עמדתה המהותית של המחברת בספר זה, ובאמצעותה נוכל לסכם דברינו עליו.

גם מבלי להתייחס לכל המאמרים המופיעים בו נוכל לומר כי ספרה של שקלובסקי הוא ספר מלומד, אינטליגנטי, משכיל ומהנה. ייתכן אף שניתן למצוא הצדקה לכותרת המשנה שלו "קובץ מסות פילוסופיות", שכן לפילוסופיה הגדרות רבות, ואחת מהן תנאים ודאי לסוג זה של הגות. עם זאת כקורא, איני יכול לומר שהוא ספר סחף, או מלהיב. נקודת התורפה שלו היא דווקא זו שמציינת המחברת בנקודת המרצא שלה, דהיינו עמדתה הבסיסית בפתח דבר, כלומר "ספקנית ורציונליסטית... ההתחייבות שלא להתחייב". עמדה זו המלמדת אותנו לשקול כל דבר באופן ביקורתי, מכמה שיות נקודת ראות, מהלכת בין הדברים, ללא יכולת הכרעה. ההכרעה היחידה היא לצד הביקורתי, אבל התוצאה היא שגם הביקורת שלה מבורקת מדי. ראינו כיצד בדיוניה השתים היא מתקרבת מדי פעם לבחינת שאלות קיומיות חשובות, חשובות אפילו מבחינה אישית למחברת עצמה, אבל הכלל הצורני של ההגדרה (לא להתחייב מעבר למינימום ההכרחי) והכלל התוכני של הצו הביקורתי (אידאל החיים לאור התבונה), מותירה אותה בסופו של דבר, כמתבונן מרוחק, ובלתי מעורב. יצא לי לקרוא במקביל את ספרו של ירמיהו יוכל "שפינתה וכופרים אחרים", ספר שנכתב על-ידי פילוסוף מקצועי, ואף על פי כן הלהט המשוקע בו, כמעט הייתי אומר המחריכות לתדה מסוימת, רב לאין שיעור. הלהט הזה חסר לי בספרה של שקלובסקי. בעיקרון הביקורתי, יהיה חשוב ככל שיהיה אין די, אם אין הוא מלווה גם באיזה שהוא חיוב. החשש להתחייב לדרך מסוימת מציל את המחברת מן הטעות ומאפשר לה כמו באותו ביטוי אנתרופולוגי "שכפתח דבר) לשקול את הרכים כולן, אבל אין היא מציעה לנו, בסופו של דבר, דרך כלשהי.

עמוס לויתן

סאמי שורש

מערכית: שמואל רגולנט

כתב

טבל את עטף פניו הקהרים
ותפך פניו
יקתב על צל-הנדקל והאלון
היגו קף
מרב דמי-נקיים שהגירו לארץ
מרב מביל של משטמה ועופרת
שהמטירו על השמש
כאשר נטבל את עטינו על פני הקארמה
היגו קף
שם יש בנדאי פתם דם שפוף
שקמלא את עטינו דיו.

משורר פוד-עידאקי. נולד ב-1950 במרח אן-עיל. הצטרף פעמיים לשהיח המספכה הטרדייה בשנים 1974-5 ובשנת 1985 עד לסגין של ממשלה עיראק להרעילו. כיום בגלות.

ביקורת ספרים שירה